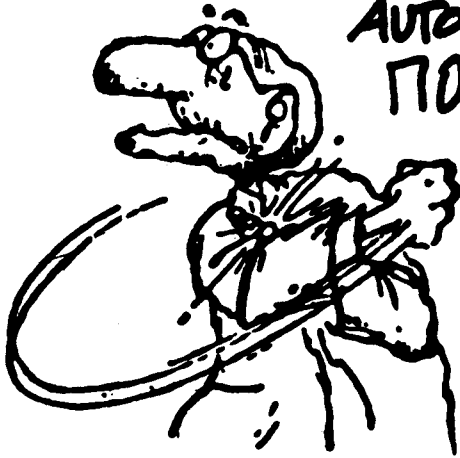

Τετράδια

ΕΙΚΟΣΙ ΠΕΝΤΕ ΧΡΟΝΙΑ - ΠΕΝΗΝΤΑ ΤΕΥΧΗ

ΕΜΕΙΣ ΤΗΣ
ΓΕΡΙΚΗΣ ΦΡΟΥΡΑΣ
ΜΠΟΡΕΙ ΙΣΟΣ ΝΑ
ΕΠΚΑΤΑΛΕΙΨΟΥΜΕ ΚΑΠΟΤΕ
ΤΟΝ ΑΓΩΝΑ, ΑΛΛΑ ΓΙΑ ΝΑ
ΠΕΘΑΝΟΥΜΕ...
ΑΥΤΟ
ΠΟΤΕ!

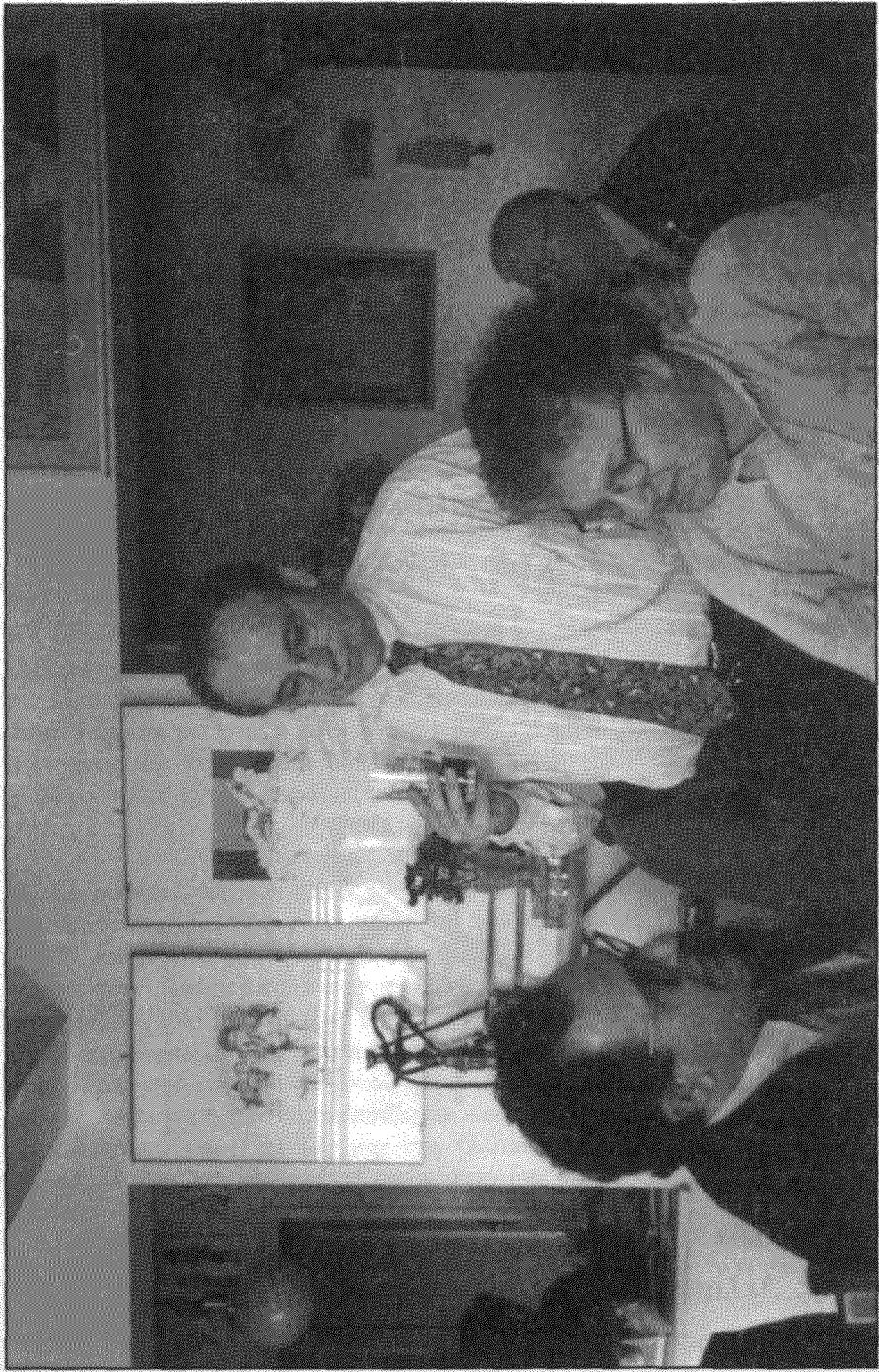

ΓΡΑΦΟΥΝ

Λουκάς Αξελός

Δημήτρης Δεληολάνης

Σταύρος Λυγερός

Η Συντακτική Επιτροπή των «Τετραδίων». Από αριστερά, Λουκάς Αξελός, Δημήτρης Δεληολάνης και Σταύρος Λυγερός.

Ούτε λίγα, ούτε πολλά. Είκοσι πέντε χρόνια «Τετράδια»

*Κἄν μ' ἐπί ρίζαν φάγῃς ἀλλ' ἔτι
καρποφορήσω - ὅσον ἐπισπείσῃ σοι,
Τράγε, θυομένω.*

Αισχύλος

Οι ιδέες

Τα «Τετράδια» πρωτοκυκλοφόρησαν το φθινόπωρο του 1980 με πρωτοβουλία της «Εκδοτικής Ομάδας Εργασία», η οποία μαζί με άλλες συγκλίνουσες πολιτικές ομάδες, συγκρότησαν, ύστερα από μία μακρόχρονη διαδικασία διαλόγου και συνεργασίας, την «Ομάδα Εργασία» που εντασσόταν σε ένα ξεχωριστό ρεύμα της αριστεράς με οριοθετημένες αρχές και αξίες.

Ακολούθησε μια έντονη περίοδος εσωτερικών συζητήσεων, που τα καταληκτικά τους συμπεράσματα συνοψίζονταν στο ότι «βρισκόμασταν ενώπιον μιας πρωτοφανούς καθολικής κρίσης άπασας της αριστεράς, που απαιτούσε την πιο ουσιαστική και εις βάθος συζήτηση για την ανίχνευση και τον εντοπισμό των αιτίων της κρίσης αυτής».

Η κοινή αυτή διαπίστωση οδήγησε στην απόφαση για την έκδοση ενός εντύπου που θα ερχόταν να ενισχύσει τις προσπάθειες κριτικής αντιμετώπισης της σύγχρονης μας πραγματικότητας και να συμβάλει στο

άνοιγμα ενός πλατιού δημοκρατικού διαλόγου γύρω από την κρίση και τα προβλήματα που αντιμετώπιζε και αντιμετωπίζει η ελληνική δημοκρατική και πατριωτική αριστερά.

Βάθρο της όλης υποθέσεως αποτέλεσαν ένα σύνολο θέσεων - προτάσεων, που επί μία διετία είχαν οι πρωταγωνιστές της ιστορίας αυτής επεξεργαστεί και που, όπως επεσήμαιναν στο «Σημείωμα Έκδοσης» του πρώτου τεύχους: «*Η ουσία τους - η απόληξη αυτών των προτάσεων - ήταν: η έναρξη ενός διαλόγου πάνω σε συγκεκριμένα θέματα, που έτσι κι αλλιώς απασχολούν το κίνημα, που η μη απάντησή τους συντελεί στη διάσπασή του. Θέματα όχι τυχαία επιλεγμένα, αλλά που η ενασχόληση με αυτά θα επέτρεπε να επεξεργαστούμε αυτό που κύρια λείπει (από παλιά) στο ελληνικό κίνημα: την επαναστατική θεωρία που έχει ανάγκη ο τόπος μας*».

Η θεωρία όμως αυτή δεν μπορούσε παρά να είναι συγκεκριμένη και σε αυτό, ίσως, τα «Τετράδια» διαφοροποιούνταν από όλες τις αντίστοιχες μεταπολιτευτικές κινήσεις και προσπάθειες.

Ιδού το συγκεκριμένο σκεπτικό, στο οποίο αποτυπώνεται από το πρώτο τεύχος η αντίληψη αυτή:

«*Ίσως ξαφνιάσει το θέμα που αποτελεί το περιεχόμενο του πρώτου «Τετραδίου»: το Κυπριακό. Τι σχέση έχει με την προσπάθεια να βγούμε από την κρίση, να επεξεργαστούμε την επαναστατική θεωρία του τόπου μας;*

Ακριβώς αυτό. Ξεκινάμε «ανάποδα». Δηλαδή, κατά τη γνώμη μας, σωστά. Όχι από προβλήματα διεθνή. Όχι από επεξεργασίες γενικών προβλημάτων. Όχι από διεύρυνση γενικών αληθειών. Αλλά από ένα πρόβλημα δικό μας, εθνικό, ελληνικό. Που έχει σχέση με τη διαμόρφωση του ελληνικού κοινωνικού σχηματισμού και με ό,τι αυτό σημαίνει: ιστορική διαμόρφωση, κοινωνικές σχέσεις, ταξική πάλη, ιδεολογία, εθνικοί και αντι-ιμπεριαλιστικοί αγώνες, εξάρτηση και υποτέλεια κ.λπ.

Για μας ένα από τα ουσιαστικά στοιχεία για να αναγνωρίσουμε την πραγματική στάση και την ιδεολογία διαφόρων τάξεων της ελληνικής κοινωνίας απέναντι στον ιμπεριαλισμό, ένα βασικό κριτήριο για τον πατριωτισμό, αντι-ιμπεριαλισμό και σοσιαλισμό τάξεων, ομάδων, κομμάτων, οργανώσεων και ατόμων, αποτελεί η στάση απέναντι στο εθνικό πρόβλημα της Κύπρου. Γι' αυτό και με το τόσο σημαντικό θέμα, βασικό δείκτη της στάσης αρχών πάνω στο εθνικό πρόβλημα, το δικαίωμα των εθνών στην αυτοδιάθεσή τους, δεν τελειώνουμε με αυτήν την έκδοση. Θα επιδιώξουμε στο βαθμό που θα έχουμε κάτι το ουσιαστικό να πούμε να επανερχόμαστε τακτικά και στα επόμενα «Τετράδια»».

Βαθιά επηρεασμένοι, από την αφετηριακή ακόμα συγκρότηση του αρχικού τους πυρήνα στα χρόνια της δικτατορίας, από την ιδεολογία του δημοκρατικού πατριωτισμού του Ρήγα Βελεστινλή και τα ελευθερόφρονα μηνύματά της, με μαρξική – αντισταλινική παιδεία και εμπνεόμενοι από τα απελευθερωτικά μηνύματα που κόμιζαν στις μέρες τους η κινεζική, η βιετναμέζικη, η αλγερινή και η κουβανέζικη επανάσταση, οι ιδρυτές του εντύπου, έθεσαν ως πρώτιστο στόχο τους την κατοχύρωση της αντίληψης αυτής μέσα στις ίδιες τις σελίδες του.

Έτσι, τα «Τετράδια» της δεκαετίας – κυρίως – του '80, αναδεικνύονται στον πιο συγκροτημένο, ίσως, ιδεολογικά πόλο στον χώρο της καθόλου αριστεράς, που θεωρούν τις αρχές του δημοκρατικού πατριωτισμού, την αναγνώριση της ελευθερίας και της αυτοδιάθεσης ως υπέρτατες θετικές αξίες και την υπεράσπιση των συμφερόντων των υποτελών τάξεων, ως θεμελιακά και αδιαπραγμάτευτα συστατικά της όποιας τους ιδεολογίας.

Αυτό είχε ως αποτέλεσμα την συνεχή, διαρκή και ανοιχτή αντιπαράθεση με την «παγκοσμιοποιημένη κουλτούρα» των ιθαγενών μικροευρωπαϊών, φορέων μιας κατεξοχήν λογικής νεοταξίτικου κοσμοπολιτισμού και εξαρτημένου διεθνισμού.

Κινούμενα στα πλαίσια αυτού του «αξιακού συστήματος», με αφετηριακά αποδεκτές τις αρχές του πολιτικού πλουραλισμού, του δημοκρατικού διαλόγου και της έμπρακτης κατοχύρωσης της ετερογένειας, τα «Τετράδια» επεδίωξαν και θέλησαν να παραμείνουν ένα κατεξοχήν αδέσποτο πολιτικό έντυπο με βασική φιλοδοξία να αντανακλούν οι σελίδες τους τις αγωνίες, τους προβληματισμούς και τις τυχόν προτάσεις όλων εκείνων που με τον τρόπο τους εξακολουθούν να λειτουργούν κριτικά απέναντι στο κυρίαρχο μοντέλο και την πλαστικοποιημένη εκδοχή ζωής που καθημερινά αναπαράγει.

Δεν ήταν λίγες οι ανακατατάξεις και οι αλλαγές που συντελέστηκαν στο περιοδικό τα χρόνια που πέρασαν. Μια σαφή ιδέα της ροής αυτής μπορεί να αποκομίσει ο οποιοσδήποτε θα είχε την υπομονή να ξεφυλλίσει το παρελθόν του. Για μας είναι φυσικό ότι ένα μεγάλο μέρος από τους διάφορους συνεργάτες μας βρίσκεται τώρα κάπου αλλού.

Τα «Τετράδια» έχοντας την άποψη ότι «δεν εξαντλήθηκαν ακόμα τα λάθη», ότι η αυστηρή προσήλωση στις αρχές της ετερογένειας, της πολυφωνίας και του πλουραλισμού είναι λογικό να μην μπορεί να καλύψει τις οπτικές εκείνες που είτε εξαρχής θέλανε ένα περιοδικό γραμμής ή σε κάποιο σημείο της πορείας συνειδητοποιούσαν ότι η συζήτηση – συνύπαρξη με διαφορετικές απόψεις δεν οδηγούσε πρακτικά πουθενά, θεωρούν θεμιτές τις διατυπωθείσες αντιρρήσεις.

Κι ίσως οι φίλοι μας αυτοί να 'χουν δίκιο, μια και η προσπάθεια συγκρότησης μιας άλλης, εναλλακτικής κοινωνικής, πολιτικής και πολιτιστικής πρότασης φαντάζει στις σημερινές συνθήκες σχεδόν ακατόρθωτη. Συμφωνούμε στη διαπίστωση, γιατί πράγματι μέχρι σήμερα μόνο ψηφίδες έχουμε βρει. Το ψηφιδωτό, γνωρίζουμε πια, ότι είναι ένα πολύ μακρινό ζητούμενο, στο βαθμό που θα επιμένουμε αδιάλλακτα στο να κουβαλήσει ο «κάθε τεχνίτης την δική του πέτρα». Την δική του πέτρα από τα «κοινά χαλάσματα». Γιατί η ήττα που υπέστη η αριστερά και οι σοσιαλιστικές ιδέες είναι ήττα στρατηγική, είναι ήττα όλων μας. Και των «επαναστατών» και των «ρεφορμιστών» και των αστών ριζοσπαστών και των αναρχικών και των σοσιαλιστών και των κομμουνιστών.

Γι' αυτούς λοιπόν που εξακολουθούν να ασχολούνται μ' αυτή τη μίζερη, ψυχοφθόρα υπόθεση, οι δυτικές Ινδίες δεν είναι η Ασία, αλλά η Αμερική' το πρόβλημα πια δεν είναι τεχνικό, δεν είναι ποσοτικό. Έχοντας μια λογική άρνησης της ασκούμενης πολιτικής, αρνούνται να ασκήσουν πολιτική με τους τρέχοντες όρους.

Τα «Τετράδια» δεν προσχώρησαν στη λογική της κλειστής ομάδας, φάρου φωτός και απόλυτης ορθοδοξίας, αλλά σε πλήρη αντίθεση με την παραπάνω άποψη υιοθέτησαν τη λογική μιας ατελούς και αντιφατικής απόπειρας που στη χειρότερη περίπτωση δεν είχε να χάσει τίποτα και στην καλύτερη να ανακαλύψει τον κόσμο στις πραγματικές του διαστάσεις, πέρα από τα ερείπια της μυθοπλασίας της ιστορικής αριστεράς.

Και είναι γι' αυτό σαφές ότι σ' αυτή τη μοναχική πορεία, τα άλματα και οι υποχωρήσεις είναι πιο επικίνδυνα, αλλά και γι' αυτό ακριβώς – ίσως – και πιο τολμηρά. Σε τελευταία ανάλυση όλα σ' αυτή τη ζωή έχουν κάποιο κόστος.

Η μη άσκηση πολιτικής με τους τρέχοντες όρους δεν σημαίνει όμως ότι τα «Τετράδια» είναι ένα περιοδικό που ακυρώνει τον υπότιτλό του. Επιδιώξή τους ήταν αλλά και θα είναι, να ενισχύσουν τον χαρακτήρα τους ως περιοδικού πολιτικής παιδείας, ως περιοδικού που επιδιώκει να διαμορφώσει κριτήρια διαφορετικά από αυτά που δέσποσαν στα μεταπολιτευτικά μας ήθη.

Έτσι, τα «Τετράδια» θα εξακολουθήσουν να παραμένουν ένα α-δέσποτο πολιτικό περιοδικό με κεντρικό άξονα την κριτική των σύγχρονων κοινωνικών και πολιτικών στερεοτύπων από την σκοπιά της λογικής εκείνης που πιστεύει ότι η πορεία ανάδειξης των πολιτών σε αυτοκινούμενα υποκείμενα, δεν μπορεί παρά να είναι στενά συνυφασμένη με την ελευθερία του καθενός να σκέφτεται διαφορετικά, με το δικαίωμά του να διεκδικεί κάτω από τις οποιεσδήποτε συνθήκες την ατομική του ή συλλογική αυτοδιάθεση.

Τα πρόσωπα (Glossae Marginales)

Η ιστορία των «Τετραδίων» είναι κατά πρώτο λόγο το corpus των κειμένων τους.

Ωστόσο, μέρος της ιστορίας αυτής είναι και η ιστορία των προσώπων, όπως, επίσης, και το σύνολο των περιστατικών εκείνων που συγκροτούν πράξεις και παραλείψεις, σημεία καμπής, αλλά και οριακά στιγμιότυπα, που αποτελούν κατά πρώτο λόγο μέρος της ιστορίας του «μικρόκοσμου», αλλά και που δεν είναι ανεξάρτητα από το τελικό αποτέλεσμα της όλης ιστορίας.

Έχοντας, λοιπόν, τελειώσει με το «βασικό κείμενο απολογισμού», σκέφτηκα ότι δεν είναι τόσο τραγικό ή αξιοκαταφρόνητο, μια φορά κάθε είκοσι πέντε χρόνια, να σταθώ — όπως στις μεταξύ μας συναντήσεις — σε «λίγα ανέκδοτα», σε κάποιες στιγμές, κάποια περιστατικά που εξακολουθούν να υφίστανται ως σημειώσεις μνήμης στο περιθώριο της ύλης των τευχών και που ο χρόνος δεν έσβησε, τώρα που νοσταλγικά έσκυψα πάνω τους.

Έχω ήδη αναφερθεί στην μακρόχρονη διαδικασία συγκρότησης του ιδεολογικού και πολιτικού πλαισίου πάνω στο οποίο εδράστηκε η απόφαση για την έκδοση του περιοδικού.

Σε αυτήν την διαδικασία πολλαπλή ήταν η συμμετοχή και η συμβολή των σαράντα και πλέον ατόμων που αποτέλεσαν το κυρίως σώμα της «Ομάδας Εργασία» στα χρόνια 1979-1983. Ενδεικτικά σημειώνω ορισμένους από τους βασικά συμμετέχοντες που ήταν οι Μανόλης Αγγελίδης, Δημήτρης Δεληολάνης, Γιάννης Καργιώτης, Θέκλα Κίττου, Σταύρος Λυγερός, Γιώργος Μερτίκας, Παύλος Νεράντζης, Λευτέρης Ριζάς, Παύλος Χατζηπαύλου και Βαγγέλης Χωραφάς.

Αν και πέρασαν τόσα χρόνια, βαθιά εντυπωμένες είναι μέσα μου οι ατέλειωτες ώρες συζητήσεων, διαφωνιών, καβγάδων, αλλά και δημιουργικών συγκλίσεων, που «φάγαμε» γράφοντας το κείμενο των «Προτάσεων» οι Μανόλης Αγγελίδης, Λευτέρης Ριζάς και εγώ, συνεπικουρούμενοι από τέσσερα ντοσιέ με πλήθος κειμένων, εισηγήσεων και παρατηρήσεων, ανάμεσα στα οποία και εκείνο του Σταύρου Λυγερού που μας άφησε ως «επαναστατική παρακαταθήκη» φεύγοντας για το Παρίσι στο διάστημα 1979-1981.

Το ίδιο έντονη και συλλογική ήταν η δουλειά μας στο πρώτο τεύχος — κλειδί για το Κυπριακό, που και αποτέλεσε αφορμή για πολύμηνες

Το διαζύγιο όμως με τις «Αντιθέσεις» ή μάλλον η διαδικασία προσέγγισής τους, επέφερε σοβαρούς κλυδωνισμούς και στην «Ομάδα Εργασία», κυρίως από όσους δεν ήθελαν μιαν αμφιλεγόμενη (για αυτούς) ιδεολογική διεύρυνση. Έτσι, διαμορφώθηκαν ισχυρές φυγόκεντρες τάσεις, που και οδήγησαν αρκετά από τα παλαιά μέλη της να ακολουθήσουν έναν δικό τους δρόμο. Τα γεγονότα αυτά στοίχισαν ένα χρόνο στην κυκλοφορία του περιοδικού (άνοιξη '83, τεύχ.7 – άνοιξη '84, τεύχ.8). Σε αυτήν την κρίσιμη καμπή τα είκοσι περίπου εναπομείναντα μέλη αποφάσισαν, λειτούργώντας – πάντα – συλλογικά να αναθέσουν την έκδοση του περιοδικού στις εκδόσεις «Στοχαστής» και την διεύθυνσή του σε εμένα, γεγονός που συνεχίζεται μέχρι και σήμερα.

Η πραγμάτωση του υπότιτλού μας ως Τετράδια πολιτικού διαλόγου έρευνας και κριτικής, έθετε αφετηριακά τον διάλογο ως ένα βασικό στοιχείο επαφής όχι μόνο μεταξύ μας όσο και «με τον έξω κόσμο». Τον στόχο αυτό τον πραγματοποιήσαμε και τον πραγματοποιούμε εν μέρει μέσω της άμεσης επαφής μας με οργανικούς διανοούμενους της αριστεράς, των οποίων οι απόψεις μας ενδιέφεραν ως ψηφίδες ολοκλήρωσης του παζλ των εγερμένων ερωτημάτων, αλλά και ως στοιχεία γνωριμίας «με τον άλλο» και επαφής και σύνδεσης με αυτόν.

Είναι, πράγματι, φρονώ, ενδιαφέρον το αποτέλεσμα, ειδικότερα μάλιστα αν σκεφτεί κανείς ότι όλες, σχεδόν, αυτές οι συζητήσεις – συνεντεύξεις που τις περισσότερες τις έκανε ο Δημήτρης Δεληολάνης, αλλά και άλλοι συνεργάτες μας όπως λ.χ. ο Παύλος Νεράντζης, ξεφεύγουν από την πεπατημένη «λογική» της κοινότοπης προβολής του ερωτώμενου, αλλά επεδίωξαν και εν μέρει το κατάφεραν, να μπουκ στην ουσία του προβληματισμού για το «τις πταίει;» και το «πού βαδίζουμε».

Θα σταθώ, παρακάμπτοντας τις συνεντεύξεις με Έλληνες συνομιλητές, στις βασικότερες από αυτές τις αποκλειστικές συζητήσεις – συνεντεύξεις, θέτοντας δίπλα και την ημερομηνία κατά την οποία έγιναν, θέλοντας έτσι (γιατί όχι;) να επισημάνω ότι οι περισσότερες από αυτές δίνονταν για πρώτη φορά στον ελληνικό Τύπο, αποτελώντας – ταυτόχρονα – και την πρώτη επαφή του συνεντευξιαζόμενου με το ελληνικό κοινό.

Θέλω επίσης να επισημάνω την ιδιαίτερη συνεισφορά στον τομέα αυτό του Δημήτρη Δεληολάνη, που υπήρξε πραγματικά ένας σύγχρονος Κολόμβος όχι μόνο για εμάς, αλλά και για την καθόλου ελληνική αριστερά, στο βαθμό που μας έφερε αρκετές φορές σε άμεση επαφή με την προβληματική μερικών από τους χαρακτηριστικότερους εκπροσώπους της ευρωπαϊκής – κυρίως – ριζοσπαστικής σκέψης.

Ας σημειώσουμε λοιπόν τις κυριότερες από τις συζητήσεις αυτές που έγιναν με τους Oreste Scalzone (1981), Giulio Russo (1982), Segundo Montes (1982), Omar Hadrami (1982), Luciana Castellina (1983), Toni Negri (1984 και ανοιχτός διάλογος μαζί του για δύο χρόνια), Luigi Ferrajoli (1984), Noam Chomsky (1984), Andre Gunder Frank (1985), Brian Eno (1986), Mario Tronti (1986), Cesare Mussati (1987), Alessandro Natta (1987), Norberto Bobbio (1988), Ralf Dahrendorf (1993), Vahakn Dadrian (2002) και Fransesco Piccioni (2003).

Είναι προφανές ότι είναι αδύνατο να σταθώ αναλυτικότερα, σχολιάζοντάς τις. Ωστόσο, δεν θα αποφύγω να σταθώ σε μια απάντηση ενός διανοητή που από χρόνια πριν μας είχε επηρεάσει θετικά και που με τα συμπεράσματά του στην συζήτηση που κάναμε συμφωνήσαμε – τότε – όλοι μας.

«Δημήτρης Δεληολάνης: Έχετε επανειλημμένα αναφερθεί στην ιστορική πορεία που οδήγησε από το φιλελευθερισμό στη δημοκρατία. Το πρόβλημα του αιώνα μας όμως φαίνεται να είναι η διαδικασία που οδηγεί από τη δημοκρατία στο σοσιαλισμό. Ιστορικά τα σοσιαλιστικά κινήματα πάντα επέμειναν στο γεγονός πως ο σοσιαλισμός είναι η περαιτέρω ανάπτυξη της δημοκρατίας. Πιο συγκεκριμένα ο σοσιαλισμός χαρακτηρίζεται από το γεγονός ότι θέλει να εφαρμόσει τους δημοκρατικούς κανόνες και στο χώρο των παραγωγικών σχέσεων. Συμφωνείτε;

Norberto Bobbio: Ναι, φτάνει να συμφωνήσουμε πως υπάρχουν πολλοί ορισμοί του σοσιαλισμού κι εκείνος που εσείς χρησιμοποιήσατε είναι ένας απ' αυτούς. Το συμπέρασμα πως η νέα μορφή της παραγωγής, που βασίζεται στην ολοκληρωτική συλλογικοποίηση των παραγωγικών μέσων, είχε ως αποτέλεσμα την επικράτηση μη δημοκρατικών καθεστώτων, τώρα οδηγεί τη σοσιαλιστική σκέψη προς την κατεύθυνση ενός δημοκρατικού ελέγχου της οικονομικής εξουσίας. Σίγουρα, αν αυτός είναι ο νέος σοσιαλισμός, ο σοσιαλισμός της εποχής της απο-γοήτευσης από τη σοβιετική επανάσταση, τότε πράγματι ο σοσιαλισμός είναι η φυσιολογική ανάπτυξη της δημοκρατίας, είναι η ολοκληρωμένη δημοκρατία, όχι μόνον πολιτική αλλά και οικονομική. Εδώ όμως η συνέχεια με τη φιλελεύθερη παράδοση διακόπτεται. Η ελευθερία έρχεται σε αντίθεση με την ισότητα. Είναι δύο εξίσου θετικές αξίες που όμως όταν ωθούνται στα άκρα έρχονται σε αντίθεση: είναι σαφές πως ένα καθεστώς που μεγιστοποιεί την ισότητα δύσκολα μπορεί να εξασφαλίσει όλες τις ατομικές ελευθερίες. Δεν υπάρχει λύση, τουλάχιστον προς το παρόν. Εγώ προσωπικά δεν έχω καμία συνταγή στην τσέπη μου. Απλώς επαναλαμβάνω πως δεν πρέπει να

χάσουμε τον πολιτικό αστέρα που οδήγησε τους σοσιαλιστές στην εκατονταετή ιστορία τους: την κοινωνική δικαιοσύνη».

Κλείνοντας αυτήν την επιλεκτική παράθεση μνήμης δεν θα αναφερθώ στο πλήθος των αφιερωμάτων μας (όπως λ.χ. το αξεπέραστο, εκείνο, κατά την γνώμη μου, αφιέρωμα στα πενήντα χρόνια από τον θάνατο του Αντόνιο Γκράμσι), για τα οποία θα χρειαζόταν ένα ολόκληρο άρθρο, αλλά σε κάποια κείμενα «αιχμής» που εκτός από το Κυπριακό που διαποτίζει το σύνολο της ύλης μας, αποτέλεσαν χαρακτηριστικό στοιχείο του τρόπου σκέψης μας και γιατί όχι της όποιας διορατικότητάς μας.

Ενδεικτικά, λοιπόν, αναφέρω ότι τα «Τετράδια» στο 6ο τεύχος του 1982, αναφέρονται στο Τουρκικό Κουρδιστάν και θέτουν το ζήτημα της ανεξαρτησίας του, επιστρέφοντας και αναδεικνύοντας το όλον θέμα σε σειρά τευχών τους στη συνέχεια, που συνέβαλαν στο να γίνει γνωστό το απόλυτα άγνωστο για την συντριπτική πλειοψηφία της ελληνικής κοινής γνώμης μείζον αυτό θέμα.

Στο 11ο τεύχος του 1985, όταν η καθόλου αριστερά βρισκόταν κάπου ανάμεσα στην Μόσχα, το Παρίσι ή το Πεκίνο, τα «Τετράδια» με άρθρο του Σταύρου Λυγερού θέτουν ζήτημα «μειονοτικού επεκτατισμού των Σκοπίων» και στην συνέχεια κατ' εξακολούθησιν και συστηματικά επανέρχονται θεωρώντας το Μακεδονικό «αγκάθι στην καρδιά της Βαλκανικής» (1987) αναπτύσσοντας μίαν επιχειρηματολογία που δραματικά δικαιώθηκε στη συνέχεια.

Στο 11ο τεύχος, επίσης, τα «Τετράδια» θέτουν το Βορειοηπειρωτικό Ζήτημα ως καθόλου πρόβλημα των ελληνοαλβανικών σχέσεων, τονίζοντας ότι δεν μπορεί να υπερασπιζόμαστε κάθε μειονότητα, όπου γης, εκτός από τις δικές μας, ενώ – ταυτόχρονα – με ένα ουσιαστικό κείμενο που έχει τίτλο «Κοσσυφοπέδιο: Το μήλο της έριδος δύο κομμουνισμών», προβλέπουν τις δραματικές εξελίξεις που ακολούθησαν στην συνέχεια, επανερχόμενα με σειρά άρθρων χαρακτηριστικότερα από τα οποία ήταν αυτά που κάλυψαν το αφιέρωμα «Κρίση στο Κοσσυφοπέδιο» το καλοκαίρι του 1998.

Αντίστοιχες και οι τοποθετήσεις και προβλέψεις που κάναμε από το 1985, θέτοντας σε άμεση προτεραιότητα το ζήτημα της αναγνώρισης της Γενοκτονίας των Αρμενίων και δημοσιεύοντας έκτοτε πληθώρα άρθρων αλλά και βιβλίων σε συνεργασία με τις εκδόσεις «Στοχαστής», που έκαναν γνωστό το συνειδητά αποσιωπούμενο αυτό θέμα στην ελληνική κοινή γνώμη.

Επίλογος ή scripta manent

Το 1982 δημοσιεύτηκε στο περιοδικό σε δυο συνέχειες ένα κείμενό μου για την εκδοτική δραστηριότητα στην Ελλάδα, που και αποτέλεσε στην συνέχεια τον κορμό για το βιβλίο *Εκδοτική δραστηριότητα και κίνηση των ιδεών στην Ελλάδα, που εκδόθηκε το 1984 από τις εκδόσεις «Στοχαστής».*

Ως αποτέλεσμα της τότε προβληματικής μας και ως δική μου συμβολή στον διάλογο, η μελέτη αυτή έκλεινε με το παρακάτω κείμενο που είχε τίτλο: *Ένα υστερόγραφο που θα μπορούσε να μπει σε οποιοδήποτε κείμενο έγγραφα την περίοδο αυτή.*

Αυτό, λοιπόν, το κείμενο, μ' όλο που πέρασαν τα έτη, προτιμώ να χρησιμοποιήσω ως επίλογο και των σημειώσεων αυτών, γιατί, πράγματι, αποτελεί ένα γραπτό μου από το οποίο δεν θα ήθελα να αφαιρεθεί το παραμικρό.

ΕΝΑ ΥΣΤΕΡΟΓΡΑΦΟ ΠΟΥ ΘΑ ΜΠΟΡΟΥΣΕ ΝΑ ΜΠΕΙ ΣΕ ΟΠΟΙΟΔΗΠΟΤΕ ΚΕΙΜΕΝΟ ΕΓΓΡΑΦΑ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ ΑΥΤΗ

Η συγκρότηση μιας εναλλακτικής πρότασης πολιτιστικής πολιτικής είναι, ιδιαίτερα στις σημερινές συνθήκες, κάτι το εξαιρετικά δύσκολο. Απέναντι στην ενσωμάτωση στις κυρίαρχες λογικές και την παραίτηση – απόρριψη που, κατά τη γνώμη μου, ισοδυναμεί με μιαν άλλου τύπου ενσωμάτωση, ο τρίτος δρόμος φαντάζει σαν μια ουτοπία, σαν κάτι που θεωρητικά και μόνο «αξίζει να λέγεται».

Κι όμως η εμπειρία της εξαετίας 1968-74 έδειξε ότι όσο «κι αν οι δρόμοι έβγαζαν στους βάλτους», όσο κι αν «η γλώσσα σε πρόδινε στον μακελλάρη», όσο «λιγοστές κι αν ήταν οι δυνατότητες» ωστόσο «οι δυνάστες θα πάταγαν πιο στέρεα δίχως εμένα».¹

Τα πράγματα λοιπόν με μιαν έννοια είναι ήδη προδιαγεγραμμένα. Λίγα μπορούν να γίνουν και προπαντός αυτά τα λίγα δεν πρέπει να γίνουν διαστικά.

Πρέπει χωρίς καμιάν υποχώρηση να βαθύνουμε στην κριτική του πολιτισμού μας που δεν μπορεί παρά να ταυτίζεται με την άγρια κριτι-

1. Αποσπάσματα από το ποίημα *Στους απογόνους*, από τη συλλογή του Μπέρτολτ Μπρεχτ *Ποιήματα 2*, εκδ. «Κείμενα», σελ. 62 επ., Αθήνα 1970.

κή του ίδιου μας του εαυτού. Γιατί μέχρι σήμερα μόνο ψηφίδες έχουμε βρει. Το ψηφιδωτό είναι πολύ μακρινό ζητούμενο. Τα θεωρούμενα αναμφισβήτητα δεδομένα έχουν πια ανατραπεί.

Εκείνο που παρ' όλη τη σύγχυση παραμένει, κατά τη γνώμη μου, ξεκάθαρο, είναι το πρόβλημα της εκμετάλλευσης – καταπίεσης. Κανένας μέχρι σήμερα καπιταλισμός ή σοσιαλισμός δεν μπόρεσε να το καταργήσει. Ίσα – ίσα θα μπορούσα για τις περισσότερες περιπτώσεις να ισχυριστώ με φανατισμό το αντίθετο. Με αυτή την έννοια, πιστεύω ότι εξακολουθεί να είναι και σήμερα το υπ' αρ. ένα πρόβλημα. Η μόνη σίγουρη βάση από την οποία μπορεί να ξεκινήσει κάθε ριζοσπαστική απόπειρα, το μόνο ασφαλές κριτήριο για να διακρίνουμε τα δυο στρατόπεδα.

Είναι, λοιπόν, αυτό το στοιχείο που μας αφήνει περιθώρια στην ελπίδα. Γιατί όπου υπάρχει καταπίεση αργά ή γρήγορα θα υπάρξει και αντίσταση. Τίποτα δεν μπορεί μακροπρόθεσμα να συσκοτίσει αυτή την πραγματικότητα που ίσχυε και θα ισχύει πάντα σαν τον ισχυρό άνεμο που σαρώνει τα χίτρινα φύλλα και τα ξερόκλαδα.

Η ανάδειξη και ισχυροποίηση των μονάδων πνευματικής αντίστασης και η προσπάθεια για τη διαμόρφωση ενός ριζοσπαστικού ρεύματος μαχόμενης κουλτούρας ήταν, είναι και θα παραμένει ένα πρωταρχικό καθήκον που έχει να κάνει με το ήθος και τη στάση του καθενός απέναντι στις δοκιμαζόμενες έννοιες της ελευθερίας, της δημοκρατίας, της αξιοπρέπειας και του ανθρωπισμού.

Από την εξαιρετικά δύσκολη περίοδο που περνάμε μόνο, ίσως, μια οπτική που βάζοντας σε αδιάκοπη δοκιμασία τις «αξίες» της και που θα έθετε συνολικά – σφαιρικά σε αμφισβήτηση το κυρίαρχο πρότυπο ανάπτυξης δημιουργώντας «αντιαναπτυξιακά» κύτταρα σε όλες τις σφαίρες του οικονομικού, κοινωνικού, πολιτικού, πολιτιστικού και ιδιωτικού βίου, θα μπορούσε να θεωρηθεί νέα, όχι με την έννοια ότι προοιωνίζει κάτι αναγκαστικά καλύτερο, αλλά με την έννοια ότι υποκρύπτει ενδεχόμενα κάτι διαφορετικό.

Γι' αυτούς λοιπόν από το χώρο της κουλτούρας και του βιβλίου πιο συγκεκριμένα, που δεν προσχώρησαν στη λογική της ενσωμάτωσης ή της παραδοχής, αλλά και που δεν παραιτήθηκαν από την προσπάθεια για μιαν ανθρωποκεντρική πολιτιστική εκδοχή· ειδικότερα ακόμα γι' αυτούς τους ελάχιστους που δεν ταύτισαν τη φιλοσοφία της πράξης με τις άθλιες ταριχευμένες μούμιες των κομματικών χειρουργών, αλλά και που δεν την εγκατέλειψαν αναχωρώντας για άλλη γη τώρα που έπαψε – ως φαίνεται – να είναι της μόδας, η ρήξη τους με τις κυρίαρχες λογικές και βεβαιότητες αποτελεί αναγκαστικό τίμημα.

Χωρίς όμως να προσφέρει καμιά βεβαιότητα, καμιά σιγουριά. Άλλωστε σε τι θα χρησίμευε ή τι θα πρόσφερε σήμερα η κάθε είδους σιγουριά και βεβαιότητα; «Αυτό που μας χρειάζεται είναι αντίθετα μια πάγια μεθοδολογική αμφιβολία, που να είναι σε θέση να μας υποδεικνύει εγκαίρως τα αδιέξοδα. Για να μην επαναληφθούν τα λάθη του παρελθόντος (και δυστυχώς και του παρόντος)».²

2. Για περ. βλέπε Λουίτζι Φεραγιόλι, *Τραμοκρατία και κρίση του οψιμου καπιταλισμου*, στην ανέκδοτη ακόμα στα Ελληνικά συλλογή δοκιμίων του, που πρόκειται να κυκλοφορήσει από τις εκδόσεις «Στοχαστής» με τίτλο *Βία και Πολιτική*. (Όπερ και εγένετο το 1985).